

«تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی از نظر برخورداری از مؤلفه‌های هویت ملی»

محمد غفاری مجلی *

کامیان خزائی **

معصومه ناظری ***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۹/۵

تاریخ تأیید مقاله: ۹۰/۱۰/۲۸

چکیده:

هدف این پژوهش بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی است. مؤلفه‌های هویت ملی که در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته‌اند شامل پرچم، سرود ملی، جشن‌های ملی، رسوم ملی، هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های ملی، تعاملات بین‌المللی و اسطوره‌های ملی است. جامعه آماری تحقیق را کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سال‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی تشکیل می‌دهد که از این میان نمونه‌های تحقیق شامل تمام درس‌ها اعم از تصاویر، مضامین، مفاهیم، جمله‌ها، پاراگراف‌ها، سؤالات و فعالیت‌ها می‌باشد. روش پژوهش از نوع تحلیل محتواست و روش آماری جهت تجزیه و تحلیل محتوا برحسب ماهیت موضوع و روش پژوهش، توصیفی و اولویت‌بندی است. ابزار گردآوری اطلاعات در مورد مؤلفه‌های هویت ملی از نوع اسنادی و کتابخانه‌ای بوده و داده‌های پژوهش با کنکاش و جستجو در تمام متون کتاب تعلیمات اجتماعی به‌دست آمده است. براساس یافته‌های پژوهش در میان نمونه‌های تحقیق شامل درس‌ها، صفحات، مفاهیم و... توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. از بین مؤلفه‌های ذکر شده، مؤلفه ویژگی‌های جغرافیایی بیشترین اهمیت و مؤلفه سرود ملی دارای کمترین اهمیت است.

واژگان کلیدی: مؤلفه‌های هویت ملی، تحلیل محتوا، تعلیمات اجتماعی

* استادیار گروه علوم تربیتی واحد چالوس دانشگاه آزاد اسلامی Email: m.ghafari51@gmail.com

** استادیار گروه علوم تربیتی واحد چالوس دانشگاه آزاد اسلامی

*** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی واحد چالوس دانشگاه آزاد اسلامی

مقدمه

در حال حاضر پیشرفت‌ها، تغییرها و تحولات سریع جهان و تأثیر آن در شئون مختلف زندگی بشر، ضرورت آشنایی با تعلیم و تربیت به صورت مقدماتی و ساده را حتی برای افرادی که ساده‌ترین مشاغل را دارند، روز به روز آشکارتر می‌کند. در هر جامعه‌ای متخصصان تعلیم و تربیت اعتقاد دارند که شکوفایی، رشد و سعادت اجتماع به کمک نظام تربیتی مترقی، علمی و سالم حاصل می‌گردد، به عبارتی یکی از راه‌های اساسی افزایش بهره‌وری و تسریع رشدیافتگی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، اعتلای کیفیت نیروی انسانی است. این ارتقا و تکامل به کمک تعلیم و تربیتی فعال، پویا و سازنده امکان‌پذیر است. چنین امکانی هنگامی فراهم خواهد شد که دست‌اندرکاران نظام آموزشی برای دستیابی به این امر مهم به برنامه‌ریزی سنجیده آموزشی و درسی اقدام کنند. محتوای برنامه‌های درسی دربرگیرنده اساسی‌ترین خط‌مشی‌های اجرایی برای نیل به هدف‌های تعلیم و تربیت هستند. بنابراین لازم است در تهیه و تدوین آنها نهایت دقت اعمال گردد تا جوابگوی نیازهای ناشی از تحولات سریع علمی، تکنولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی باشد. کتاب‌های درسی به‌خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوای آموزشی و خط‌مشی آموزشی دارند، مرکز توجهی خاص برای همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت می‌باشند. در نظام آموزشی کشور ایران، کتاب درسی عمده‌ترین منبع فراگیری و شاید بتوان گفت تنها وسیله آموزشی است که در اختیار دانش‌آموزان و معلم‌ها، قرار دارد و دانش‌آموزان نیز موظفند محتوای کتاب‌های درسی را به‌خاطر سپرده و یاد بگیرند، به‌دلیل همین ضرورت است که تلاش نیروهای متخصص، در بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی برای رفع نارسایی‌ها و کمبودهای موجود در آنها شایسته و لازم است، بنابراین تألیف کتاب‌های درسی باید با دقت هر چه تمام‌تر صورت گیرد، و همواره باید با انجام تحقیق و بررسی نارسایی‌ها و نقاط ضعف آنها برطرف شود. در دنیای کنونی، هویت به یکی از مفاهیم و موضوع‌های محوری در پژوهش‌ها و ادبیات علوم اجتماعی تبدیل شده است. نویسندگان و محققان متعلق به رشته‌های مختلف علمی مجبور به توجه

و پرداختن به آن شده‌اند. رشد طیف وسیع فعالیت‌های علمی در این باره - که منشأ جامعه‌شناختی، مطالعات فرهنگی، علوم سیاسی، فلسفه و مطالعات روابط بین‌الملل دارند، همگی حاکی از اهمیت‌یابی مقوله هویت است. علاوه بر این، از منظر حاکمیتی نیز هویت اجتماعی و ابعاد مختلف آن مانند هویت ملی، هویت قومی و غیره مورد توجه جدی قرار گرفته و در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های موجود جایگاه ویژه‌ای یافته است.

هویت، پاسخی به چیستی و کیستی هر فرد است. در واقع مجموعه خصوصیات است که شخص را از دیگران متمایز می‌کند. از این رو هیچ انسانی نمی‌تواند بدون داشتن هویت به حیات اجتماعی خود ادامه دهد (ماسن، هنری. ترجمه یاسایی، مهشید، ۱۳۷۸).

یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت جمعی، «هویت ملی» است که «فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمام نظام‌های اجتماعی است.» (حاجیان، الف، ۱۳۷۹). از نظر گرینفلد (۱۹۹۶) در میان هویت‌های اجتماعی متعدد یک فرد، هویت ملی یا «احساس انتساب به مجموعه افکار یا احساساتی که چارچوب مفهومی هویت ملی را می‌سازند» از مهم‌ترین آنهاست (به نقل از محسنی، ۱۳۸۳). نظریه‌ها در روانشناسی رشد. تهران، پردیس در تعریفی دیگر نیز هویت ملی عبارت است از «مجموعه ویژگی‌ها، وابستگی‌ها و پیوندهای جغرافیایی یا تاریخی، فرهنگی، حماسی و قومی که زندگی انسان را در بر می‌گیرد و عضو جامعه به آن می‌بالد و افتخار می‌کند» (روح‌الامینی، به نقل از میرمحمدی، داود، ۱۳۸۳).

بررسی نیازهای جامعه نخستین گام در برنامه‌ریزی‌های درسی است، دومین مرحله در آن اقدام به تعیین هدف بر مبنای نیازهای به‌دست آمده از جامعه است. هویت ملی به‌عنوان بالاترین سطح هویت جمعی، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. بنابراین لازم و حیاتی است که از این نیاز مهم در آموزش و پرورش بهره لازم برده شود. (دورتیج)^۱ در نتیجه لازم است برای تقویت هویت ملی از طریق گنجاندن یک‌سری از اهداف در مجموعه اهداف آموزش و پرورش، به تقویت و درونی کردن آن اقدام کنیم. در تحلیل محتواهایی که در زمینه هویت ملی در

درس‌ها، صفحات و تصاویر کتب درسی این دوره، در زمینه شکل‌دهی هویت ملی در نسل جدید، نقش بسیار کم‌رنگی ایفا کرده‌اند.

۵. منصوری و فریدونی (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان «تبلور هویت ملی در کتب درسی، بررسی محتوایی کتاب فارسی دوره ابتدایی» با استفاده از روش تحلیل محتوا، به بررسی میزان فراوانی واژه‌ها، تصاویر، شعرها، داستان‌ها و نشرهای کتاب فارسی پنج سال دوره ابتدایی پرداختند. میزان ارتباط آن‌ها با مؤلفه‌های بیانگر هویت ملی ایرانیان از بعد ایرانی بودن را مورد سنجش و مقایسه قرار دادند. نتایج نشان داد که میزان توجه به مقوله‌های هویت ملی مورد بحث در کتاب‌های بررسی شده، در حدود ۷ درصد کل محتوای کتاب‌ها بوده است که بخش ناچیزی را تشکیل می‌دهد.

با توجه به هدف تحقیق و پیشینه پژوهشی، میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های فوق با ۱۰ سؤال پژوهشی زیر، مورد بررسی قرار گرفت.

۱. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به پرچم به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۲. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به سرود ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۳. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به جشن‌های ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۴. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به رسوم ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۵. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به هنجارهای ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۶. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به میراث فرهنگی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

مقطع دبستان انجام گرفته‌اند، به نقص و نارسایی پرداختن به این موضوع در کتاب‌های درسی تأکید کرده‌اند.

مطالعات پیشین

۱. یآوری (۱۳۷۳)، در پژوهشی که با استفاده از روش تحلیل محتوا به بررسی وضعیت اقوام گوناگون ایرانی در برخی از کتب درسی مانند فارسی، تعلیمات اجتماعی و جغرافیا پرداخته است، نتایج حاکی از این است که در کتاب‌های درسی به ارزش‌های دینی اسلامی بسیار توجه شده است. در حالی که به مقوله‌های قومی و خرده‌فرهنگی مانند گویش‌های گوناگون و یا حتی زبان‌های قومی کمتر توجه شده است.

۲. هادی‌نژاد (۱۳۷۵) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتب فارسی سال چهارم و پنجم ابتدایی پرداخته است، بخشی از این تحلیل محتوا به مؤلفه‌های ملی، میهنی و اجتماعی اختصاص دارد و محتوای این کتب با هدف‌های آموزش و پرورش دوره ابتدایی مورد مقایسه قرار گرفته است. نتایج حاکی از ارتباط ضعیف این دو مقوله است. در کتاب‌های ذکر شده توجه چندانی به هویت ملی نشده است.

۳. شاه‌سنی (۱۳۸۶)، در تحقیق کتاب‌های «دینی»، فارسی و تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی مورد تحلیل قرار داده است. براساس یافته‌های به‌دست آمده ارزش‌های دینی و سیاسی دارای بیشترین فراوانی در تمام کتاب‌ها هستند و از طرف دیگر، فراوانی ارزش‌های ملی مشتمل بر شناخت میراث فرهنگی و آثار باستانی ایران، شناخت شخصیت‌های ملی و احترام به میهن کمتر از حد انتظار بوده و ضرورت بازنگری جدی در این مورد احساس می‌شود.

۴. در پژوهش صالحی عمران و شکیباییان (۱۳۸۶) با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی» که با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌ها و مفاهیم مرتبط با هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزشی ابتدایی ایران انجام شد، ۲۷ جلد کتاب درسی دوره آموزش ابتدایی با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت و این نتیجه حاصل شد که توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده و در این میان

جدول ۱. فراوانی مربوط به تعداد صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم

کلاس	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی
چهارم	۱۱۵	۴۶	۴۶
پنجم	۱۳۲	۵۴	۱۰۰
کل	۲۴۷	۱۰۰	

سؤال ۱. در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به پرچم به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

برای اینکه بتوانیم پاسخ سؤال ویژه پژوهشی (۱) را با استفاده از روش‌های آماری داشته باشیم از آزمون نسبت فراوانی استفاده می‌کنیم. تمام صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی کلاس‌های «چهارم و پنجم» را در نظر می‌گیریم. فراوانی و درصد مؤلفه پرچم را در دو گروه مختلف (صفحاتی که پرچم در آن اشاره نشده و صفحاتی که حداقل یکبار اشاره شده است) در نظر می‌گیریم. جدول ۲ بیانگر جدول فراوانی مشاهده شده (اشاره به پرچم) است. پرچم به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی، در صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی است.

جدول ۲. فراوانی و درصد متغیر پرچم

متغیر	گروه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی تجمعی
پرچم	اشاره‌های نشده	۲۳۶	۹۵/۵	۹۵/۵
	حداقل یکبار اشاره شده	۱۱	۴/۵	۱۰۰
		۲۴۷	۱۰۰	

جدول ۳ بیانگر آزمون نسبت دو جمله‌ای به‌منظور به‌کارگیری درصد کافی و مناسب پرچم به‌عنوان مؤلفه هویت ملی است. با توجه به اینکه نسبت گروه اول یعنی صفحاتی از کتاب‌های سال‌های «چهارم و پنجم» (تعلیمات اجتماعی) که در آن به پرچم اشاره نشده است ۰/۹۶ و حداقل یکبار اشاره شده

جدول ۳. آزمون نسبت دو جمله‌ای متغیر پرچم

متغیر ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
پرچم	اشاره نشده	۹۶ درصد	۰/۵۰	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۴ درصد		

۷. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به ویژگی‌های جغرافیایی یا مرزو بومی عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۸. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به خرده فرهنگ‌های قومی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۹. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به تعاملات بین‌المللی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

۱۰. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به اسطوره‌های ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

روش پژوهش

در این پژوهش، با توجه به هدف کلی تحقیق (تحلیل محتوای کتاب درسی) کاربردی است که از لحاظ میزان آگاهی در مورد متغیر مورد مطالعه توصیفی است. روش پژوهش از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری تحقیق را کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» سال‌های چهارم و پنجم، دوره ابتدایی تشکیل می‌دهد که از این میان نمونه‌های تحقیق شامل تمام درس‌ها اعم از تصاویر، مضامین، مفاهیم، جمله‌ها، پاراگراف‌ها، سؤالات و فعالیت‌هاست. ابزار گردآوری اطلاعات در مورد مؤلفه‌های هویت ملی از نوع اسنادی و کتابخانه‌ای بوده، و داده‌های پژوهش با جستجو و بررسی در تمام متون کتاب تعلیمات اجتماعی به‌دست آمده است. در نهایت نیز داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی شامل شاخص‌های فراوانی و درصد و آزمون Z برای یک نسبت (توزیع دو جمله‌ای) و آزمون فریدمن در بخش آمار استنباطی و با کمک نرم‌افزار spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

در این بخش هر یک از سؤالات پژوهش به همراه تحلیل مربوطه ارائه شده است:

جدول ۱ بیانگر فراوانی مربوط به تعداد صفحات کتاب تعلیمات اجتماعی کلاس‌های «چهارم و پنجم» است.

جدول ۶. جدول فراوانی و درصد مؤلفه جشن های ملی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
جشن های ملی	اشاره نشده	۲۲۷	۹۱/۹	۹۱/۹
	حداقل یکبار اشاره شده	۲۰	۸/۱	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۷. آزمون نسبت دو جمله ای متغیر جشن های ملی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
جشن های ملی	اشاره نشده	۹۲ درصد	۰/۵۰	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۸ درصد		

فاصله هر دو عدد از ۵۰ درصد بسیار دور است. بنابراین معنادار بودن آزمون نسبت دو جمله ای (۰/۰۰۰۱) تنها دور بودن درصد فراوانی از ۵۰ درصد را نشان می دهد، عدم توجه به جشن های ملی در کتاب های درسی تعلیمات اجتماعی در کوچک بودن درصد فراوانی صفحات از کتاب - که تنها حداقل یکبار اشاره شده است - به طور کامل مشخص است.

سؤال ۴. در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به رسوم ملی به عنوان یکی از مؤلفه های هویت ملی توجه شده است؟

جدول ۸ فراوانی و درصد مربوط به مؤلفه رسوم ملی در صفحات کتاب های «تعلیمات اجتماعی» سال «چهارم و پنجم» است.

جدول ۸. فراوانی و درصد متغیر رسوم ملی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
رسوم ملی	اشاره نشده	۲۴۰	۹۷/۲	۹۷/۲
	حداقل یکبار اشاره شده	۷	۲/۸	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۹. جدول آزمون نسبت دو جمله ای مربوط به مؤلفه رسوم ملی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
رسوم ملی	اشاره نشده	۹۷ درصد	۰/۵۰	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۳ درصد		

است، ۰/۰۴ می باشد و با توجه به فاصله این عدد تا ۵۰ درصد (۴۶ درصد) نشان دهنده عدم توجه لازم به پرچم به عنوان یکی از مؤلفه های هویت ملی است (البته آزمون نسبت دو جمله ای معنادار است؛ ولی تنها می توان گفت که فاصله دو گروه از ۵۰ درصد بسیار زیاد است).

سؤال ۲. در محتوای کتاب «تعلیمات اجتماعی» پایه «چهارم و پنجم ابتدایی» تا چه اندازه به سرود ملی به عنوان یکی از مؤلفه های هویت ملی توجه شده است؟

جدول ۴ بیانگر فراوانی و درصد فراوانی مربوط به متغیر سرود ملی است.

جدول ۴. فراوانی و درصد متغیر سرود ملی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
سرود	اشاره نشده	۲۴۴	۹۸/۸	۹۸/۸
	حداقل یکبار اشاره شده	۳	۱/۲	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۵ بیانگر آزمون نسبت دو جمله ای به منظور قرارگیری متغیر درصد کافی و مناسب متغیر سرود ملی به عنوان مؤلفه هویت ملی است. با توجه به اینکه نسبت صفحاتی که حداقل یکبار متغیر سرود ملی اشاره شده است تنها ۱/۲ درصد است و نسبت صفحاتی که متغیر سرود ملی اشاره نشده است ۹۸/۸ درصد است بنابراین به نسبت یکسان در صفحات کتاب تقسیم شده است و می توان گفت که توجه به سرود ملی در کتاب های درسی سال «چهارم و پنجم» ناکافی است.

جدول ۵. آزمون نسبت دو جمله ای متغیر سرود ملی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
سرود ملی	اشاره نشده	۹۸/۸ درصد	۰/۵	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۱/۲ درصد		

سؤال ۳. در محتوای کتاب های تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم تا چه اندازه به جشن های ملی به عنوان یکی از مؤلفه های هویت ملی توجه شده است؟

با توجه به اینکه ۹۲ درصد هیچ اشاره ای به جشن های ملی در صفحات کتاب نشده و تنها ۰/۰۸ حداقل یکبار اشاره شده است،

جدول ۱۲. جدول فراوانی و درصد متغیر میراث فرهنگی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
میراث فرهنگی	اشاره نشده	۲۱۶	۸۷/۴	۸۷/۴
	حداقل یکبار اشاره شده	۳۱	۱۲/۶	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۱۳. جدول آزمون دوجمله‌ای مؤلفه میراث فرهنگی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
میراث فرهنگی	اشاره نشده	۸۷ درصد	۵ درصد	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۱۳ درصد		

قابل توجه است که نشان‌دهنده توجه ناکافی به مؤلفه میراث فرهنگی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های فهم هویت ملی است.

سؤال ۷. در محتوای کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» پایه «چهارم و پنجم ابتدایی» تا چه اندازه به ویژگی‌های جغرافیایی یا مرز و بومی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

سؤال ۸. در محتوای کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» پایه «چهارم و پنجم ابتدایی» تا چه اندازه به خرده فرهنگ‌های قومی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی اشاره شده است؟

جدول ۱۴. درصد و فراوانی متغیر ویژگی‌های جغرافیایی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
ویژگی‌های جغرافیایی یا مرز و بومی	اشاره نشده	۱۹۹	۸۰/۶	۸۰/۶
	حداقل یکبار اشاره شده	۴۸	۱۹/۴	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۱۵. آزمون نسبت دوجمله‌ای مربوط به ویژگی‌های جغرافیایی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
ویژگی‌های جغرافیایی	اشاره نشده	۸۱ درصد	۰/۵	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۱۹ درصد		

باتوجه به مقدار سطح معناداری نشان می‌دهد که فاصله هر دو درصد فراوانی از ۵۰ درصد بسیار زیاد است و توجه ناکافی به خرده فرهنگ‌های قومی در کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» سال

در ۹۷/۲ درصد از صفحات کتاب سال چهارم و پنجم درسی تعلیمات اجتماعی هیچ اشاره‌ای به مؤلفه رسوم ملی نشده است و تنها ۰/۳٪ حداقل یکبار اشاره شده که با توجه به فاصله این عدد تا ۵۰ درصد نشان‌دهنده عدم توجه لازم به رسوم ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی است.

سؤال ۵. در کتاب‌های درسی «تعلیمات اجتماعی» پایه «چهارم و پنجم» تا چه اندازه به هنجارهای ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است.

جدول ۱۰. فراوانی و درصد متغیر هنجارهای ملی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
هنجارهای ملی	اشاره نشده	۲۲۳	۹۰/۳	۹۰/۳
	حداقل یکبار اشاره شده	۲۴	۹/۷	۱۰۰
کل		۲۴۷		

جدول ۱۱. جدول آزمون نسبت دو جمله‌ای مربوط به مؤلفه هنجار ملی

متغیر هویت ملی	گروه	درصد فراوانی	نسبت آزمون	سطح معناداری
هنجار ملی	اشاره نشده	۹۰ درصد	۰/۵	۰/۰۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۱۰ درصد		

جدول ۱۰ نشان می‌دهد که ۹۰/۳ درصد صفحات کتاب هیچ اشاره‌ای به هنجار ملی نشده است و تنها ۹/۷ درصد حداقل یکبار اشاره شده است. با توجه به اینکه در هر دو گروه فاصله درصد فراوانی از نسبت آزمون (۰/۵) بسیار دور است. بنابراین سطح معناداری آزمون زیر عدد ۵ درصد است و در نتیجه آزمون نسبت معنادار است، البته معنادار بودن آزمون نشان‌دهنده عدم توجه لازم به مؤلفه هنجار ملی در صفحات کتاب‌های سال «چهارم و پنجم» در درس «تعلیمات اجتماعی» است.

سؤال ۶. در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم ابتدایی تا چه اندازه به میراث فرهنگی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی اشاره شده است؟

باتوجه به اینکه در جدول ۱۳ در ۰/۸۷ درصد موارد هیچ اشاره‌ای به میراث فرهنگی در کتاب درسی نشده است و تنها ۱۳ درصد حداقل یکبار اشاره شده است. بنابراین باتوجه به فاصله هر دو نسبت از ۵۰ درصد نسبت آزمون، معنادار بودن آزمون

جدول فوق نشان می‌دهد که در ۹۸ درصد موارد هیچ اشاره‌ای به تعاملات بین‌المللی نشده است و تنها در ۲ درصد موارد حداقل یک بار به این مؤلفه اشاره شده است. این درصد فراوانی از ۵۰ درصد فاصله قابل توجه‌ای دارد و در نتیجه عدم توجه کافی به تعاملات بین‌المللی در کتاب درسی را نشان می‌دهد.

سؤال ۱۰. در محتوای کتاب، تعلیمات اجتماعی پایه «پنجم و چهارم» تا چه اندازه به اسطوره‌های ملی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

جدول ۲۰. جدول فراوانی مربوط به اسطوره‌های ملی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
اسطوره‌های ملی	اشاره نشده	۱۹۳	۷۸ درصد	۱۰۰
	حداقل یکبار اشاره شده	۵۴	۲۲ درصد	
کل		۲۴۷		

جدول ۲۱. آزمون نسبت دو جمله‌ای مؤلفه اسطوره‌های ملی

متغیر هویت ملی	گروه	مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
اسطوره‌های ملی	اشاره نشده	۷۸ درصد	۰/۵	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۲۲ درصد		

جدول ۲۱ نشان می‌دهد که ۷۸ درصد موارد هیچ اشاره‌ای به اسطوره‌های ملی در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم نشده است و تنها در ۲۲ درصد موارد اشاره شده نشده که هر دو درصد فراوانی از عدد ۵۰ درصد فاصله دارند - که توجه ناکافی به اسطوره‌های ملی در درس اشاره شده - نشان می‌دهد.

سؤال ویژه. اولویت‌بندی مؤلفه‌های مختلف هویت ملی (مؤلفه‌های ده‌گانه) در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی به چه صورت است؟

با استفاده از روش رتبه‌بندی فریدمن به اولویت‌بندی مؤلفه‌های مختلف هویت ملی می‌پردازیم، جدول زیر متوسط رتبه‌ها در ۱۰ مؤلفه هویت ملی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی را مشخص می‌کند.

جدول ۲۳. جدول آماره آزمون فریدمن به‌منظور تفاوت معناداری بین متوسط رتبه‌ها در مؤلفه ده‌گانه هویت ملی است.

«چهارم و پنجم ابتدایی» را نشان می‌دهد.

سؤال ۹. در محتوای کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» پایه «چهارم و پنجم ابتدایی» تا چه اندازه به تعاملات بین‌المللی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی توجه شده است؟

جدول ۱۶. جدول فراوانی مربوط به مؤلفه خرده فرهنگ‌های قومی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خرده فرهنگ‌های قومی	اشاره نشده	۲۲۶	۹۱ درصد	۱۰۰
	حداقل یکبار اشاره شده	۲۱	۹ درصد	
کل		۲۴۷		

جدول ۱۷. آزمون نسبت دو جمله‌ای مربوط به خرده فرهنگ قومی

متغیر هویت ملی	گروه	مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
خرده فرهنگ‌های قومی	اشاره نشده	۹۱ درصد	۰/۵۰	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۹ درصد		

تعاملات بین‌المللی می‌تواند راهگشای مناسبی برای ارسال پیام هویت ملی به کشورهای مختلف است. بنابراین به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم هویت ملی مطرح است. به‌منظور پاسخگویی به سوال فوق به شمارش این مؤلفه به‌صورت تصویری، اشاره‌ای یا متنی در صفحات کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» سال «چهارم و پنجم» پرداخته‌ایم.

جدول ۱۸. فراوانی و درصد مؤلفه تعاملات بین‌المللی

متغیر هویت ملی	گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
تعاملات بین‌المللی	اشاره نشده	۲۴۱	۹۸ درصد	۱۰۰
	حداقل یکبار اشاره شده	۶	۲ درصد	
کل		۲۴۷		

جدول ۱۹. جدول آزمون نسبت دو جمله‌ای تعاملات بین‌المللی

متغیر هویت ملی	گروه	مشاهده شده	نسبت آزمون	سطح معناداری
تعاملات بین‌المللی	اشاره نشده	۹۸ درصد	۰/۵	۰/۰۰۰۱
	حداقل یکبار اشاره شده	۲ درصد		

جدول ۲۲. جدول متوسط رتبه‌ها ۱۰ مؤلفه هویت ملی

مؤلفه‌ها	متوسط رتبه‌ها	رتبه	ملاحظات
پرچم	۴/۸۶	۸	
سرود	۴/۷۱	۱۰	کمترین اهمیت
جشن‌های ملی	۵/۰۴	۶	
رسوم ملی	۴/۷۹	۹	
هنجار ملی	۶/۱۴	۳	
میراث فرهنگی	۵/۲۵	۵	
وضعیت جغرافیایی	۷/۰۵	۱	بیشترین اهمیت
خرده فرهنگ قومی	۵/۶۷	۴	
تعاملات بین‌المللی	۵/۰۱	۷	
اسطوره ملی	۶/۴۷	۲	

جدول ۲۳. جدول آمار آزمون فریدمن

آماره آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
۳۸۳/۷۰۴	۹	۰/۰۰۰۱

باتوجه به آماره آزمون فریدمن که عدد ۳۸۳/۷۰۴ می‌باشد و باتوجه به سطح معناداری کوچکتر از ۵ درصد تفاوت بین رتبه‌ها در جدول ۲۲، معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش با هدف بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی «تعلیمات اجتماعی» پایه‌های «چهارم و پنجم دوره ابتدایی» انجام شده است. نتایج تحقیق حاضر نمایانگر میزان توجه کتاب‌های «تعلیمات اجتماعی» سال‌های «چهارم و پنجم دوره ابتدایی» به مؤلفه‌های پرچم، سرود ملی، جشن‌های ملی، رسوم ملی، هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده فرهنگ‌های ملی، تعاملات بین‌المللی و اسطوره‌های ملی است که در قالب ۱۰ سؤال پژوهشی به آنها پرداخته شده است.

بنابراین، نتایج کلی نشان می‌دهد که به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های یاد شده توجه جدی نشده است و تنها در موارد محدودی به این مؤلفه‌ها اشاره شده است. در این میان توجه به مؤلفه ویژگی‌های جغرافیایی به‌عنوان بالاترین رتبه اهمیت قابل توجه است، چرا که یکی از بخش‌های کتاب‌های

«تعلیمات اجتماعی»، «جغرافیا» می‌باشد که به‌خودی خود توجه به ویژگی‌های جغرافیایی در این بخش از کتاب‌های فوق بدیهی است. این رتبه بالا نشان از توجه لازم و برنامه‌ریزی از قبل انجام شده در این کتاب‌ها ندارد. مؤلفه سرود ملی به‌عنوان یکی از مهمترین نمادهای ملی است و همان‌طور که مشاهده شده کمترین میزان توجه را به‌خود اختصاص داده است. در نهایت نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی چهارم و پنجم دوره ابتدایی در ایران، به‌طور متعادل و متوازن به نمادهای هویت ملی نپرداخته‌اند. نمادهای «سرود ملی»، «رسوم ملی»، «پرچم» و ... بسیار مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند و به مواردی همچون ویژگی‌های «جغرافیایی»، «اسطوره‌های ملی»، «هنجارهای ملی» و ... نیز توجه بسیار کمی شده است، بنابراین محتوای کتاب‌های مذکور نمی‌توانند نقش چندان موثری در تقویت و پرورش هویت ملی دانش‌آموزان، ایفا کنند. مطالعه نتایج پیشین که در این تحقیق آمده، همسویی و هماهنگی دارد، همگی دلالت بر عدم توجه کافی و لازم محتوای درسی کتاب‌های مختلف آموزش و پرورش در مقاطع مختلف تحصیلی، به مؤلفه‌های هویت ملی دارد. در اکثر موارد و تحقیقات انجام شده این نتیجه حاصل شده که در محتوای بیشتر این کتاب‌ها بر هویت دینی و مؤلفه‌های «دینی» و «مذهبی» اشاره و توجه شده؛ ولی به مؤلفه‌های دیگر هویت ملی و ابعاد دیگر آن بی‌توجهی شده است. البته به دلیل اینکه به اندازه کافی و وافی تحقیقات و پژوهش‌های متعددی دلالت بر توجه به مؤلفه دینی و مذهبی از هویت ملی دارد در این تحقیق به این بعد از ابعاد هویت ملی پرداخته نشده است.

آموزش و پرورش کشور که با حضور میلیون‌ها دانش‌آموز در گستره خود، یکی از زیربنایی‌ترین نهادهای کشور را به‌خود اختصاص داده است و می‌باید با نگاهی عمیق و سیستمی، به پرورش جوانان بپردازد، به‌گونه‌ای که آمادگی روانی و رفتاری به‌منظور زندگی اولیه مدنی و شهروندی خود را پیدا کرده و تعلق و عشق به میهن و زندگی افتخارآمیز را در نزد خود تقویت کنند. بنابراین لازم است با بازنگری در محتوای کتاب‌های درسی، بسترهای توجه به ابعاد متنوع «هویت ملی» و زمینه توجه به رشد همه‌سویه دانش‌آموزان را فراهم آورد. از این رو،

مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی، سال هشتم، شماره یکم.

- ماسن، پاول هنری؛ کیکان، جروم؛ هوستون، آلت کامول و کانجر، جان جین دی. (۱۳۷۸). «رشد و شخصیت کودک»، ترجمه مهشید یاسایی، نشر مرکز.

- محسنی، ن. (۱۳۸۳). «نظریه‌ها در روان‌شناسی رشد»، تهران، پردیس.

- منصوری، علی و فریدونی، آزیتا. (۱۳۸۷). «تبلور هویت ملی در کتب درسی: بررسی

محتوایی کتاب فارسی دوره ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۳۸.

- میرمحمدی، داوود. (۱۳۸۳). «گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران»، تهران نشر تمدن ایرانی.

- یآوری، نوشین. (۱۳۷۳). «اقوام و قومیت در کتاب‌های درسی»، فصلنامه گفتگو،

شماره ۳.

- Parmenter, L.(1999).Constructing National Identity in Changing World: Perspectives in Japanese Education, British Journal of Sociology of Education, Vol .20(4):45363-

-Siriwardena, R.(2002) . National identity , content of education and ethnic perceptions. <http://www.Sangm.Org/Analysisisial national – identity Htm>.

دست‌اندرکاران آموزش و پرورش کشور باید با دقت نظر و اعمال حساسیت بیش از پیش، به تهیه و تنظیم محتوای کتب درسی به جهت ایجاد تغییر در «دانش»، «نگرش و توان دانش‌آموزان» بپردازند تا این تغییرات در بلندمدت منجر به رفتارهای مطلوب آنان شود و بتواند در دانش‌آموزان اعتقادی را به وجود آورد که هویت فردی و ملی خود را شناخته و به آنان احساس دلبستگی و تعلق نماید و آن را پاس بدارند.

منابع

- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۷۹). «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره پنجم.

- شاه‌سنی، شهرزاد. (۱۳۸۶). «تبیین سازوکارهای مؤلفه‌های جامعه‌پذیری کتاب‌های علوم انسانی دوره ابتدایی در چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان»، پایان‌نامه دکترای دانشگاه شیراز.

- صالحی عمران، ابراهیم و شکیباییان، طناز. (۱۳۸۶). «بررسی میزان توجه به

